

RAFFI

**CELE CINCI
MELIKATE
DIN KARABAGH
(1600-1827)**

Izvoare pentru o nouă istorie armeană

Traducere din limba armeană, prefață și note
de SERGIU SELIAN

INTEGRAL

Cuprins

Prefață / 5

Notă asupra ediției române / 13

Cele cinci Melikate din Karabagh / 17

Note editoriale la *Cele cinci Melikate* / 241

Cititorilor mei / 251

Notă / 251

Despre autor / 259

Ilustrații / 262

Prefață

Cândva a patra putere a lumii antice, cu un regat cuprins între mărilor Mediterană, Neagră și Caspică, Armenia — prin jocurile istoriei și prin propriile sale slăbiciuni — s-a restrâns treptat la teritoriul de astăzi, o zecime din cel de odinioară, constituit drept Republica Armeană din Caucazul de sud. Mai mult, ea încetase de a mai exista ca stat autonom în anul 1375, odată cu căderea regatului sudic Armenia Mică (Cilici-ană), abia în anul 1920 restaurându-și independența statală aproximativ între hotarele actuale, pentru o perioadă de numai doi ani și jumătate, după care a fost bolșevizată și inclusă ca republică sovietică în URSS. Din 1991, ea ființează din nou ca entitate de sine stătătoare.

Armenia Mare medievală era împărțită administrativ în 15 regiuni, dintre care în partea de est erau situate a zecea regiune, Arțakh, a douăsprezecea, Utik, și Paitacaran care, fiind puțin populată de armeni, în secolul IV a trecut în componența Persiei și și-a pierdut caracterul de ținut armenesc. Inițial, Arțakhul făcea parte din regiunea Syunik (sudul Armeniei actuale) și ca atare nu este menționat de istoricii antici ca regiune aparte. Când s-a desprins de Syunik, s-a remarcat prin trăinicia sa, care făcea inabordabil ținutul. Istoricul armean Leo, originar din Șuși, a afirmat că Arțakhul reprezintă o fortăreață chemată de la natură să apere Platoul Armean împotriva năvălirilor dinspre est.

Arțakhul era divizat în trei părți: de Câmpie, de Munte (cunoscut ulterior drept Karabaghul de Munte sau Nagorno-Karabagh) și de Sud. Cele 12 provincii ale lui, după secolul XI, când ele au intrat sub stăpânire persană, au căpătat nume noi, între care — așa cum vom întâlni

în istoria lui Raffi – Tizac, Khacen, Varanda etc. Din timpul stăpânirii persane până în zilele noastre, Arțakhul este cunoscut în Iran sub numele de Aran. Arțakhul de astăzi, geograficește, ocupă doar partea de sud a ținutului istoric, pe o suprafață de o treime dintr-a aceluia.

Ca toponim, Arțakhul își are originea în cuvântul armenesc țakh (vreascuri), datorită desimii pădurilor și lăstărișurilor sale. Dintre diferitele sale nume alternative care s-au succedat în timp, la sfârșitul secolului XIV s-a înstăpânit cel de Karabagh (de Munte), cu care este cunoscut de nearmeni. Acest nume i l-au dat imigranții vorbitori de turcă și de persană, ca atare este o mixtură a turcescului kara (neagră) și a persanului bagh (grădină). El apare prima dată într-o cronică georgiană a perioadei 1207-1318, în care se spune că un anume Ulo han s-ar fi dus în Karabagh ca să ierneze, apoi într-o scriere din 1350 a istoricului pers Hamdullah Mustafwi, sub forma Karabagh-Aran. Primul autor armean care a utilizat noua denumire a fost istoricul Tovma Mețopeți (1378-1446), când a scris că Utikul făcea parte din Karabagh. Oricum, toponimul Arțakh, consemnat încă în inscripțiile cuneiforme urartiene din secolul VIII î. Hr., și-a pierdut treptat importanța istorică în secolele XVI-XVII, cedând celui de Khacen, preluat de la provincia sub stăpânirea căreia intrase mare parte din teritoriu după divizarea regiunii în Melikate. Este interesant că toponimul Adakh, forma urartiană ulterior alterată în Arțakh, s-a păstrat în denumirea unei așezări din apropierea mănăstirii Gandzasar. Iar în izvoarele armenesti vechi, Arțakhul este menționat ca Micul Syunik sau Al doilea Syunik.

În secolele XVII-XVIII, în Arțakh, dar și în Syunik, au ființat principate feudale numite Melikate, ai căror posesori și conducători erau principii de origine nobilă armeană, numiți melici. Melik în limba farsi înseamnă stăpânitor, prinț, chiar rege, dar în ierarhia persană el desemna guvernatorul de provincie care avea datoria de a colecta birurile și de a le preda curții persane, pe de altă parte deținând drepturi nelimitate pe proprietatea sa. Melicii aveau puteri depline asupra

populației din principatul lor, dar și grija acesteia. Spre deosebire de principii din Syunik, melicii Arțakhului aveau o largă autonomie în treburile interne, în justiție, în impozitare; ei moșteneau proprietăți, puteau cumpăra pământuri și primeau teritorii din partea șahului ca recompense pentru activitatea lor. Melikul avea dreptul să posede o forță militară de 1.000-2.000 de oșteni, condusă de o căpetenie aleasă din propria sa dinastie și numită bec sau yuzbași; mai avea o gardă personală de 300 de oșteni și la rigoare putea mobiliza toată populația principatului său în calitate de comandant-șef.

Cele mai importante Melikate erau Varanda al dinastiei princiare Melik-Şahnazarian, Gyulistan sau Taliş al Melik-Beglarienilor, Djra-berd al Melik-Israyelienilor, Tizac al Melik-Avanienilor, Khacen al Hasan-Djalalienilor. Acestea erau cele cinci principate puternice și prestigioase care formau o confederație cunoscută sub titulatura de Khamsa, cuvânt în persană traducibil pur și simplu prin cinci și care a fost preluat de scriitorul armean Raffi în titlul opusculului său, **Melikatele de Khamsa** (Խամսայի մելիքությունները). Aceste case princiare se revendicau din ramuri ale vechilor stăpânitori din Arțakh, și anume – familia Aranşahic. Ele aveau ca reședință o cetate cu un palat rezidențial, amplasată în condiții naturale care o făceau inabordabilă. După cum se poate constata, principii stăpânitori își atașau la numele lor titulatura de melik în chip de supranume atestând rangul lor. În afară de Melikatele din Arțakh, au mai existat patru Melikate armenesti în provincia Gandzac din Karabaghul de Câmpie, conduse de melicii Rostom, Mouses, Yusup și Mnațacan, care se aflau în relații pașnice cu hanii perși ai Gandzacului.

În secolul XVI, Arțakhul a fost scena războaielor otomano-persane, care au ruinat și depopulat Transcaucazia, inclusiv Arțakhul, Conflictul s-a încheiat cu divizarea Transcaucaziei în 1555: vestul a revenit otomanilor, iar estul, inclusiv Arțakhul, perșilor. În cadrul unei noi diviziuni administrative organizate de perși, au fost create puteri locale

conduse la câmpie de hani musulmani, iar la munte de principii armeni subordonați hanilor.

La începutul secolului XVII, Șahul Abas I a întreprins campanii devastatoare în Armenia de est, în iarna 1604-05 deportând în Persia zeci de mii de armeni situați la frontieră. Imperiul Otoman, pe de altă parte, amenința să supună Arțakhul sau să-l distrugă ca pe o piedică în calea cuceririlor sale, în timp ce Persia făcea jocuri diplomatice profitând de forțele armenilor pentru realizarea planurilor sale antiotomane. În aceste condiții, melicii se vedeau nevoiți să se bizuiască, pentru a se apăra împotriva invadatorilor, pe propriile lor puteri și pe relieful muntos al principatelor lor.

Cei cinci melici au încercat în anii 1720, cu sprijinul Rusiei, să se scuture de jugul persan, purtând lupte de eliberare. În anii 1724-35, însă, ei au luptat împotriva trupelor otomane care invadaseră Arțakhul, devenind fără voie aliați ai perșilor. Ca atare, Șahul Nadir al Iranului a recunoscut statutul de autonomie al Melikatelor și a confirmat suveranitatea federativă drept Mahal-e khamse (Cinci palate). La mijlocul secolului XVIII, solidaritatea celor cinci Melikate din Arțakh/Karabagh s-a diminuat și chiar s-a volatilizat, între melici ivindu-se disensiuni și conflicte grave din cauza greșelii unuia dintre ei: acesta a dăruit inexpugnabila cetate Șuși unui han musulman care s-a stabilit acolo și curând și-a extins stăpânirea asupra întregii regiuni, facilitând intruziunea elementului musulman pe teritoriul armenesc, ceea ce urma să aibă consecințe dramatice asupra destinului acestei regiuni.

La sfârșitul secolului XVIII și la începutul secolului XIX, vreme de circa patru decenii, prin cedări succesive ale rușilor și campanii punitive ale perșilor, s-au nimicit așezări armenesti din Arțakh, inclusiv localnicii lor. Totuși, melicii au continuat să se alieze cu rușii, sprijinindu-i chiar și în situația dificilă în care se aflau ei înșiși. Foametea din 1797 și ciuma din 1798 au agravat starea populației din Arțakh. În urma petiției de supunere a unei delegații armenice, Țarul a dispus ca regele Georgiei să găzduiască exodul de melici împreună cu supușii

lor, care au căpătat astfel pământ și au dus o viață pașnică, dar în afara patriei, unde aveau să se înapoieze, totuși, după un răstimp.

La sfârșitul secolului XIX, Rusia se înstăpânise în Caucazul de sud, unde armenii, după vicisitudinile îndurate sub otomani și perși, ar fi fost mulțumiți să aibă asigurat un trai prosper, chiar dacă și-ar fi pierdut independența. La 14 mai 1805, în Chiurakcea, a fost încheiat un tratat ruso-persan prin care hanul recunoștea ca singură stăpânire pe cea rusească, iar țarul făgăduia respectarea posesiunilor hanului. Melicii armeni, adevărații stăpânitori ai Arțakhului, n-au fost incluși nominal în tratat, probabil fiindcă erau considerați oricum credincioși Rusiei. După nici un an, perșii au pătruns în Caucazul de sud ca să-și restabilească stăpânirea, iar atunci rușii au apelat la spiritul de luptă și la curajul armenilor, pentru ca aceia să lovească din spate trupele persane care s-ar fi retras din fața atacatorilor. Armenii din Arțakh s-au avântat în luptă dând dovezi de vitejie. În cele din urmă, la 12 octombrie 1813, în Gyulistan, a fost semnat un tratat de pace ruso-persan, prin care Persia recunoștea definitiv ocuparea de către Rusia a ținuturilor disputate din Caucazul de sud, inclusiv provinciile nord-estice ale Armeniei. Odată cu hanatele care au fost desființate, devenind provincii rusești, în 1822 a fost ocupat Karabaghul. După un alt război ruso-persan în 1826, care încălca tratatul din Gyulistan, la 10 februarie 1828, în Turcmenceai, a fost încheiat un nou tratat, care a finalizat alipirea Armeniei răsăritene la Rusia și a permis armenilor din Persia să se înapoieze în Armenia, o parte dintre ei stabilindu-se în provincia Djaberd din Arțakh. Independența promisă de țar nu s-a realizat, iar Melikatele s-au desființat ca ultimă formă de stat armean, ceea ce nu reușiseră să facă nici șahul, nici hanul. Este circulat clișeul că ultimul stat armean independent în perioada medievală a fost Armenia Ciliciană, care a căzut în 1375. Adevărul istoric este că onoarea de a fi menținut statalitatea armeană revine Melikatelor, care au supraviețuit până în 1828. Afirmând „Eu n-am lăsat Armenia să cadă în robie”, melikul

Egan al Dizacului făcea la vremea respectivă o apreciere a luptei dârze a melicilor pentru salvagardarea independenței armene.

Arțakh/Karabagh, patria melicilor armeni, așa cum i-au fost trasate hotarele în perioada sovietică, atunci când a fost abuziv atribuit Azerbaidjanului învecinat Armeniei ca regiune autonomă, pare o enclavă pe teritoriul aceluia. În fapt, istoricește, Arțakhul nu este o enclavă, ci parte constituentă a Armeniei de care a fost ruptă artificial, după cum rupte și înstrăinate sunt alte ținuturi de sorginte armeană din Azerbaidjan, din Iran, din Georgia (să nu mai zgândărim rana Armeniei apusene integral acaparate de Turcia). Mai aberant chiar este statutul Nakhidjevanului, provincie situată între Armenia și Turcia (depopulată de armeni prin grija noilor stăpâni, dar cu nume încă armenesc), deci o exclavă pentru Azerbaidjan, cu care nu are nicio legătură fizică, dar căruia Kremlinul i-a dăruit-o făcând din ea republică autonomă(!). După ce, la 27 aprilie 1920, în Arțakh a fost instaurată puterea sovietică (în Armenia abia la 29 noiembrie al aceluiași an), la 7 iulie 1923, în urma unei dispoziții capricioase a lui Stalin, zona alpină a Arțakhului a fost proclamată Regiunea Autonomă Karabaghul de Munte, unitate administrativă patronată de noua republică sovietică Azerbaidjan, care nici nu existase ca stat până atunci, în vreme ce Arțakhul are o istorie milenară împletită cu cea a Armeniei originare, acum văzându-se despărțită de aceasta, fără niciun punct de contact geografic. La momentul acela, populația noii regiuni autonome era alcătuită din 80,5% armeni, 18,1% azeri, 0,9% ruși, 0,5% alte etnii, iar în timp suprafața ei s-a tot micșorat până în 1930, dar mai cu seamă după războiul de 44 de zile (27 septembrie – 9 noiembrie) dezlănțuit de azeri în 2020...

Armenii au fost printre cei dintâi beneficiari ai „transparenței” introduse de Gorbaciiov. Mișcarea pentru Karabagh, numită astfel întrucât revendica, în virtutea dreptului la autodeterminare, independența unui ținut răpit cu mai bine de un secol și jumătate în urmă, s-a declanșat în 1988 în Arțakh și în Armenia. Ea s-a soldat, în urma unui

referendum în cadrul populației Arțakhului, cu autoproclamarea acesteia independențe prin declarația din 6 ianuarie 1992 a Parlamentului noii republici a Karabaghului de Munte, care fusese creată la 2 septembrie 1991 ca regiune cu autonomie sporită în cadrul URSS.¹

Istoria, uneori, consemnează un act sau un eveniment minor care, luând proporții, se amplifică la o scară uriașă, angrenând forțe până atunci străine faptului declanșator. Așa a izbucnit, de pildă, Primul Război Mondial. Și așa s-a repercutat, în timp și peste veacuri, asupra Arțakhului, printr-o tragedie încă actuală, momentul în care, în 1752, în acel ținut a pătruns și s-a instalat primul musulman, deci un element alogen. Restul este nu doar istorie, ci și – mai rău – injustiție.

Sergiu Selian

¹ Pentru mai multe detalii privind acest subiect, a se vedea lucrarea **Arțakh, un ținut care există** (Editura Ararat, București 2013).

Notă asupra ediției române

Prezentăm cititorului de limbă română, în traducere, o lucrare de referință a istoriografiei armene, privind un ținut și o perioadă dintre cele mai agitate și controversate din trecutul națiunii armene. Titlul acesteia este, în original, *Խամսայի մելիքությունները* (1600-1827) [Khamsayi melikutyunneră (1600-1827) – Melikatele de Khamsa (1600-1827)], iar autorul ei este scriitorul clasic armean Raffi (Hacob Melik-Hacobian, 1835-88).

Întrucât noțiunile din titlul original îi apar cititorului neavizat criptice, deci necesitând explicații suplimentare, am optat la ediția română pentru o versiune extinsă mai inteligibilă, ***Cele cinci Melikate din Karabagh***, evitând o inadvertență: *khamsa* este un cuvânt persan (limba farsi) traductibil prin *cinci* și nu are, cum s-ar putea crede, vreo semnificație denominativă. Ca atare, sensul titlului și tălmăcirea lui corectă ar fi chiar: *Cele cinci Melikate*. Mai rămânea elucidarea noțiunii *melikat*, ceea ce ar fi solicitat un întreg compendiu. În fapt, este vorba de un principat condus de un *melik*, persoană de spiță nobilă dintr-o dinastie aristocratică, și district situat în regiunea istorică armeană Karabagh. Încât, o versiune completă și corectă, dar excesiv de lungă, a unui titlu adecvat putea fi *Cele cinci principate armenesti din Karabagh* (fără a mai explicita și acest toponim mai uzual și de aceea adăugat totuși ca localizare în titlul românesc). Păstrând vocabula *melikat*, am ales forma scrisă cu inițială majusculă pentru a evidenția caracterul de domeniu monarhic al noțiunii.

Dacă în ediția română titlul original este aparent modificat, în textul cărții a fost menținută pretutindeni, din rațiuni de fidelitate auctorială, versiunea lui Raffi, *Melikatele de Khamsa*.

La textul propriu-zis al *Celor cinci Melikate* (*Melikatele de Khamsa*), a fost adăugată o contribuție a ediției române, și anume – o anexă conținând două adaosuri: *Note editoriale* preluate din secțiunea finală de note explicative a ediției de *Opere* (volumul 10) în care este inclusă versiunea originală tradusă de noi și scrisoarea deschisă *Cititorilor mei* a lui Raffi, publicată în același volum, rațiunea acestei suplimentări fiind aceea că cele două texte se raportează la eseu istoric central și îl completează.

Cât privește transcrierea cuvintelor străine (altele decât cele armenesti), a numelor proprii și a toponimelor, cu rare excepții a fost respectată forma originală și – având în vedere că scrierea armeană nu folosește caracterele latine – adaptată la fonetica limbii române, fără a ne complica în regulile alfabetului fonetic internațional.

Acolo unde au fost depistate erori flagrante în ediția armeană, ele au fost corectate cu mențiunea de rigoare într-o notă de subsol. Altfel, scăpările minore au fost tacit îndreptate.

Datorăm mulțumiri pentru promptitudinea și generozitatea cu care ne-au pus la dispoziție ilustrații pentru acest volum matematicianului și istoricului francez de origine armeană Claude Mutaftian, coautor (împreună cu Éric Van Lauwe și respectiv cu Dickran Kouymjian) al lucrărilor *Atlas historique de l'Arménie* (Éditions Autrement – Collection Atlas/Mémoires, Paris 2001) și *Artsakh/Karabagh, Jardin des arts et des traditions arméniens* (Somogy éditions d'art, Paris 2011), precum și Reprezentanței Republicii Arțakh în Franța.

Mulțumim, de asemenea, istoricului și editorului Ara Ghazarians de la Armenian Cultural Foundation din Arlington, Massachusetts (SUA) pentru bunăvoința de ne fi oferit ilustrația copertei 1 și totodată pentru utilele sugestii cu care a însoțit redactarea traducerii noastre, inclusiv furnizarea titlului în farsi al traducerii persane. (Vezi pag. 250)

I

Armenia, în diverse perioade ale decăderii sale, pierzându-și tronul, a lăsat de fiecare dată reprezentanți în chip de scânteii nestinse, păstrate în cenușa fostei glorii. Casa regală armeană, după ce s-a sfârșit, a lăsat în urmă o serie de principii care se chemau *guvernatori*. Dinastia Arșacizilor¹ a lăsat *exarhi*, *curopalați*, *patricieni* și *conetabili*. Iar dinastiile Bagratizilor² și Rubinienilor³ au lăsat diverse principate independente, separate între ele.

Reprezentanții principatelor menționate au fost în majoritate moștenitori ai vechilor case domnitoare. După sfârșitul unei perioade a regatului armean, ei păstrau domnia lui până la instituirea unei noi perioade și, în acest fel, serveau ca verigi care mențineau în mod indisolubil continuitatea independenței armene, până când se restaura tronul pierdut. Acele principate, deși uneori erau instalate de străini și tributare străinilor, totuși nu și-au pierdut niciodată autonomia.

În ultimele secole, în locul vechilor case domnitoare, au apărut *Melikatele*, a căror autoritate a căpătat o formă mai reglementată în zilele lui Șah Abas cel Mare (1603). Acest rege pers clăditor, ale cărui viziuni politice referitoare la neamurile străine erau cu totul diferite de cele ale înaintașilor săi, considera că era mai benefic să conducă popoarele străine supuse lui prin mijlocirea reprezentanților

¹ Dinastie regală în Armenia Mare (anii 66-428), ramura armeană a Arșacizilor parți. (N. tr.)

² Dinastie regală în Armenia medievală (885-1045). (N. tr.)

³ Dinastie regală și princiară în Armenia Mică Ciliciană (1080-1219). (N. tr.)

acelora și prin aceasta să întărească legăturile de solidaritate pe tot cuprinsul statului său. El a fost cel dintâi care le-a confirmat principilor armeni titlul de *melik*¹, pe care aceia îl purtau din vremuri vechi. În acest fel, Șah Abas a dorit să răsplătească marele serviciu² pe care melicii armeni i-l făcuseră în victoriile sale împotriva otomanilor.

Domnia melicilor a fost de foarte lungă durată, iar în Transcaucazia până în zilele stăpânirii ruse. Eu voi vorbi doar despre un grup din acele principate, care este numit cu un titlu generic *Melikatele de Khamsa*³.

Melikatele de Khamsa se compuneau din cinci mici districte care, fiind învecinate între ele, alcătuiau o provincie numită astăzi Karabagh, iar în istoria noastră ea este cunoscută drept Arțakh sau Micul Syunik⁴. În timpuri și mai vechi, acea provincie făcea parte din ținutul Albaniei caucaziene (Aghvan).

Cele cinci districte menționate sunt următoarele:

1. Gyulistan sau Taliș, care începe de la râul Kyurac-Ceai, adică de la hotarele Gandzacului, și se întinde până la râul Tartar.

2. Djraberd sau Cearaberd, care începe de la râul Tartar și se întinde până la râul Khacen.

3. Khacen, care începe de la râul omonim și se întinde până la râul Ballu-Ceai.

4. Varanda, care începe de la acel râu și se întinde până la munții Dizapayt.

5. Tizac sau Duzakh, care începe de la acei munți și se întinde până la râul Eraskh.

¹ *Melik* sau *malik* înseamnă *domnitor*, *stăpânitor*, dar și *rege*.

² Melicii armeni ai provinciei Syunik și Patriarhul Suprem (Catolicos) cu sediul la Edjmiatîn, împreună cu câțiva episcopi, ca să se elibereze de sub jugul otoman, au plecat la Ispahan și i-au propus Șahului Abas să domnească asupra Armeniei.

³ *Khamsa* în arabă înseamnă *cinci*, deci *Melikatele de Khamsa* (cum s-ar putea echivala titlul original al acestei scrieri, dar *Khamsa* nefiind un toponim ori un etnonim etc) este traducibil prin *Cele cinci Melikate*.

⁴ Raportat la regiunea propriu-zisă Syunik din sudul Armeniei de astăzi. (N. tr.)

Aceste ținuturi, care, așa cum am precizat mai sus, într-o vreme au făcut parte din regatul Albaniei caucaziene, ulterior aveau să devină adăpostul melicilor armeni. Poziția inaccesibilă a locului a contribuit la apărarea teritoriului armean rămas suveran în furtunile vremurilor aspre. Natura sălbatică, munții uriași acoperiți cu păduri dese, întunecatele defileuri prăpăstioase, creaseră aici un popor sumbru care, ca și stâncile înconjurătoare, avea un piept puternic și o inimă neînfricată ca aceea a tigrilor din codrii săi de nepătruns. Poporul acela trăia în grotile munților săi dragi, în afundul cavernelor, trăia sub pământ, se hrănea cu poamele pădurilor, cu produsele animalelor sale, și ca o fiară stând la pândă se năpustea din ascunzătoarea sa atunci când dușmanul cuteza să-i tulbure tihna.

Fiecare melik era stăpânul districtului său: avea cetatea sa personală și fortărețele sale. Cetatea melikului de Gyulistan se afla în apropiere de satul Gyulistan¹, pe culmea unei stânci inabordabile; o altă fortăreață în același district se găsea lângă satul Taliș, în fața mănăstirii Horeca. Fortăreața melikului de Djraberd se afla pe malul râului Tartar, în fața mănăstirii Erițmancaț². Numele acelei cetăți a fost împrumutat întregului district, fiindcă cetatea este situată aproape de-a dreptul în apă³, pe culmea unei stânci în formă de pană (ic), la poalele căreia curg vijelioasele râuri Tartar și Târzi. Aceste două râuri, fiind confluențe, dau cetății aspectul unei peninsule. Cetățile melicilor de Khacen se aflau aproape de râul Khacen, una dintre ele înălțându-se în fața vestitei mănăstiri Gandzasar, pe vârful unui munte împădurit, și numindu-se Tarkhanaberd (Khokhanaberd);

¹ Cetățile și fortărețele melicilor din Karabagh, unele ruinate, altele păstrate integral, s-au păstrat până astăzi. Trebuie să se țină seamă, însă, că multe dintre acele fortărețe au rămas din vremea regilor și prinților Albaniei, iar melicii doar le-au renovat când le-au refolosit.

² În traducere literală, Cei trei băieți, referire la biblicii Șadrac, Meșac și Abed-Nego (vezi Daniel, 3:12-30). (N. tr.)

³ *Djur* – apă, *berd* – cetate (armeană). (N. tr.)

în această cetate, pe la începutul secolului XIII, s-a adăpostit prințul Hasan-Djalal de invaziile tătărești. O altă cetate, tot în districtul Khacen, se află la o depărtare de câteva ore de cea anterioară, în fața mănăstirii Sfântului Hagop (Iacov); ea este demnă de numele său, Caceaghacaber (Saghsaghan-kalasi), deoarece numai coțofenele¹ se pot înălța în zborul lor avântat până la piscul său ascuțit, pierdut în nori. Fortăreața melikului de Varanda se afla în satul Ceanakhci (Evangelhian), în fața sihăstriei de maici. Fortăreața melikului de Tizac se afla în satul Togh, în fața mănăstirii Gtci, și se înălța până la cer.

În acel ținut, în fața mănăstirilor de călugări retrași din viața lumească, erau ridicate fortărețele prinților, cetățile lor cumplite, sabia făcându-se una cu crucea.

Domnia melicilor era ereditară: după moartea tatălui, domnia era preluată de fiul cel mai mare, care căpăta titlul de *melik*, iar fiecare dintre frații săi se numea *bec*. Legea era substituită de voința stăpânului și de cutumele populare, care încă se păstrau în forma lor patriarhală. Melicii aveau drept nelimitat asupra supușilor lor, puteau să-i judece, să-i pedepsească, până și să-i condamne la moarte.

Melicii erau legați între ei atât prin interese politice, cât și prin relații de înrudire, și astfel toate cele cinci principate alcătuiau o uniune confederativă. Aflați la adăpost în munții lor inaccesibili și în pădurile întunecoase, ei nu îngăduiau niciunui musulman să se stabilească pe domeniile lor și întreaga populație etnică a Karabaghului se compunea numai din armeni, care erau numeroși.

Acum, să revenim la originea melicilor care stăpâneau cele cinci districte.

¹ *Caceaghac* — *coțofană* (armeană). (N. tr.)